

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola

BESZÉDES JÓZSEF

**CARNUNTUMBÓL ÉS VÁROSI TERRITÓRIUMÁRÓL ELŐKERÜLT
RÓMAI KORI SÍRKÖVEK ELEMZÉSE**

HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Budapest

2020

Pannonia egyik legfontosabb adminisztrációs és katonai centruma a Borostyánkő út dunai átkelőhelyén kiépített és a késő Tiberius/kora Claudiusi időkben már állandó legiotáborral rendelkező Carnuntum (ma: Bad Deutsch-Altenburg és Petronell, Ausztria) volt. A municipium, majd Kr.u. 194-től colonia rangú Carnuntum városi temetőiből, valamint a kiterjedt municipális territóriumról kiemelkedően magas számban kerültek és kerülnek elő napjainkban is római kori sírkövek. A sírkőtöredékeket és az újonnan előkerült publikálatlan darabokat is beleszámítva ez közel 800 darabot kitevő régészeti emlékcsoportot jelent, amit összefüggéseiben máig nem tárgyaltak. A habilitációs dolgozatban ezen történeti szempontból kiemelkedően fontos tárgyi emlékműgyűjtésével és kiértékelésével foglalkoztam.

A dolgozat témaválasztása és célkitűzései

A habilitációs tanulmány célja a Carnuntumból és annak városi territóriumáról előkerült, publikált római kori sírkövek kőplasztikai és epigráfiai kiértékelése, az eddigieknél pontosabb kronológiai besorolása, részletes stílustípológiájának kidolgozása és az említett terület kőfaragásának, síremlékművészetének nyomon követése, fejlődési sajátosságainak, lokális sajátosságainak meghatározása. További célja a dolgozatnak, hogy a pannoniai provinciák egyik legnagyobb sírkőszámú lelőhelyének feldolgozása révén lehetőség nyíljon a tartomány római kori kőfaragásának átfogó szintéziséhez, a sírkőfaragás szervezeti és technikai kérdéseinek az eddigiektől árnyaltabb megválaszolásához.

A kutatás területi és időbeli lehatárolása

A Hadrianus császár alatt municipium rangra emelt Carnuntum városi territóriumának határait római mérőföldkövek és természetföldrajzi adatok alapján határozhatjuk meg. Sajnos a terület lehatárolása nem teljesen problémamentes, ugyanis kevés mérőföldkő áll rendelkezésünkre és ezek zöme sem *in situ* került elő. Továbbá a városi territórium időbeli változásaival, kisebb módosulásaival is számolnunk kell. A habilitációs dolgozatban Hadrianus által létrehozott municipium territóriumát veszem alapul, amelynek határait – jelen tudásunk alapján – az alábbiakban tudjuk felvázolni.

Az északi határt a Duna jelentette, ami egyben birodalmi határ is volt. A nyugati határ meghatározásában Schwechat területén az azonos nevű folyó bal partján, egy kútból előkerült összesen hat darab mérőföldkő jelent támpontot, amelyek mérőföldadatait Carnuntumtól mérték. Feltételezve, hogy ezeket eredetileg nem nagy távolságban, talán a limesút Schwechat folyót keresztező átkelőhelyénél állították föl, a határt a Schwechat folyó vonalában húzhatjuk meg. Délen, az oslipi (Oszlop) töredékes és nehezen olvasható mérőföldkő *ab K(arnunto)* helyett *ab Sca(rbantia)*-ra kiegészített új olvasata alapján Osliptól északra futhatott Scarbantia és Carnuntum közös határa. Tovább pontosítva, Oslip település északi határában, É-K-i irányban futó Wulka patak jelenthette a határt Fertő tavi torkolata és nagyjából a mai Wulkaprodersdorf közötti szakaszon. A Wulka felsőbb szakasza, Walbersdorf (Borbolya) környéke az ismert feliratos adatok alapján már bizonyosan Scarbantia territóriumához tartozott.

A keleti zónában nem állnak rendelkezésünkre mérőföldkövek, így itt még annyi támponttal sem rendelkezünk mint a nyugati és déli szakaszon. Talán Gerulata (Rusovce-Oroszvár) auxiliáris táboránál húzódott Carnuntum territóriumának határa. A carnuntumi municipium territóriumát

a római adminisztráció által kialakított bennszülött közigazgatási egység, a *civitas Boiorum* északi részéből szakították ki.

A dolgozat időbeli lehatárolását a terület teljes római kori időszakára jelenti, vagyis a Kr.u. 30-as, 40-es években megkezdődő római katonai berendezkedéstől egészen a római fennhatóság Kr.u. 5. század elején bekövetkező megszűnéséig.

A kutatás előzményei, alapjai

Az anyaggyűjtés alapját a Corpus Signorum Imperii Romani, Österreich carnuntumi köteteiben, E. Vorbeck két kötetes, a Carnuntumból előkerült feliratos kőemlékeket tárgyaló 1980-as kiadású katalógusában szereplő és a lupa.at római kori kőemlékek online adatbázisába felvitt, publikált sírkövek jelentették. Ez utóbbi – Ortolof Harl, a Wiener Stadtarchäologie korábbi régésze által létrehozott – adatbázis feltöltéseiben, a római kőemlékek feliratainak feloldásában magam is résztvettem.

A disszertációban tehát nem egy teljesen új és ismeretlen anyagcsoportot tettem közzé, hanem a tartomány egy kiemelten fontos területének összefüggéseiben még nem tárgyalt síremlékeinek átfogó kiértékelésére vállalkoztam.

Csak a kőből faragott, feliratos, vagy díszített sírköveket vizsgáltam, a téglasírok, a relief- vagy felirat nélküli kőlapokból összerakott késő római kőládásírok, felirat nélküli díszítetlen szarkofágok és kő urnák összegyűjtése és elemzése nem volt a dolgozat célja, mivel ezek kőplasztikai, vagy epigráfiai értelemben nem jelentenek kiértékelhető anyagcsoportot.

A feldolgozás módszere

Carnuntum, korai legiotábor, segédcsapat táborai, folyami kikötője révén Pannonia egyik legjelentősebb katonai központja volt. A katonaság mint társadalmi réteg végig jelentős számban volt jelen a település életében a térség római birtokbavételétől egészen a római adminisztráció megszűnéséig. A legiok és auxiliaris egységek carnuntumi állomásozásának abszolút dátumai az újabb kutatások révén pontosabbakká váltak. Alaposabb régészeti adatokkal rendelkezünk a legiotábor és a petronelli segédcsapat tábor időrendjével kapcsolatban is. A tanulmányban ezért célszerűnek látszott elsőként a katonasághoz kapcsolódó, és a csapatörténeti adatok révén pontosabban keltezhető carnuntumi sírkövek rendszerezését és kiértékelését elvégezni. Ennek a magas darabszámú emlékműanyagok túlnyomó többségét a sztélék teszik ki, amelyeket szűk időhatárok közé szorítható sztélécsoportokba, sztélé típusokba soroltam kiképzésük, és belső szerkezeti elemeik azonosságai, vagy nagyfokú hasonlóságai alapján. Ezen belül is a Kr.u. 30/40-es évektől 62-ig, majd 71-től 114/118-ig Carnuntumban állomásozó *legio XV Apollinaris* és a Kr.u. 63-tól 68-ig itt tartózkodó *legio X gemina* sztéléi jelentették a legjobban vizsgálható katonai sírköveket.

A carnuntumi polgári lakosság sztéléi kiképzésüket, szerkezeti beosztásukat, motívumkincsüket tekintve nem különböznek lényegesen a katonai sztéléktől, így feldolgozás következő fázisában a katonai sztélék révén nyert abszolút-kronológiai, tipológiai rendszerbe beillesztettem a civil lakossághoz köthető, valamint a felirat nélküli carnuntumi sírköveket.

Ezt követte a municipális territóriumon lelt sírkövek feldolgozása. A kelta *boius* bennszülötteknek felállított – főként korai – sírkövek csak gyenge szálakkal kapcsolódnak a

carnuntumi síremlékplasztikához, feldolgozásukban a katonai csapatnevek sem segítenek, így keltezésük is tágabb időhatárok között mozog. Esetükben főleg az ábrázolt viseleti elemek (fibulák, ékszerek) és egyéb képtípusok (kocsiábrázolás, halotti lakoma ábrázolás) kiértékelésére kínálkozott lehetőség. A kelta települési zóna területéről előkerült, de katonáknak, *veteranus*oknak, illetve később, – nagyjából a Kr.u. 2. század elejétől – a romanizálódás előrehaladottabb fokán álló bennszülött személyeknek állított sztélék azonban szoros hasonlóságot mutattak a carnuntumi városi kőplasztikával, így feldolgozásuk során a carnuntumi sztéléknél kidolgozott tipológiai modell alkalmazható volt. Ez a kérdéskör egyébiránt messze vezet, érinti többek között a műhelyek és a megrendelői kör kapcsolatrendszerét.

A disszertáció felépítése

A kötet két fő egységből, a szöveges kiértékelő részből és a sírkövek tételes katalógusából áll. A kötet végén térképek, tipológiai és kronológiai táblázat, valamint 180 sírkő fotója segíti a jobb eligazodást.

A kiértékelő részt kutatástörténeti ismertető (1. fejezet), valamint Carnuntum és municipális territóriumának településtörténeti vázlata vezeti be (2. fejezet).

Ezt követi Carnuntum katonai csapattörténetének áttekintése (3. fejezet), ami a téma szempontjából azért is különösen fontos, mert a carnuntumi sírkövek valamivel több mint fele (230 db sírkő) a katonasághoz kapcsolható. Természetesen itt is vannak még problémák, megválaszolandó kérdések. Ilyen pl. a *legio XIII gemina* korai, Kr.u. 1. századi carnuntumi tartózkodásának problémaköre. A csapat carnuntumi sztéléinek egy jól körülhatárolható, 8 sztéléből álló csoportja talán közelebb visz bennünket a megoldáshoz. E sztélék idegenek a carnuntumi sírkőplasztika stílusától, egyértelműen még a legio korábbi, mogontiacumi (Mainz) állomáshelyének sírkőplasztikáját tükrözik, ahonnan a 90-es években vezényelték el a csapatot Pannoniába. A csapattörténeti adatok és a *d(is) m(anibus)* formula egységes hiánya miatt ezt a sírkőcsoportot mindenképpen még a Kr.u. 1. század utolsó évtizedére kell kelteznünk. Valamennyi sztélé a carnuntumi legiotábor és *canabae* legfontosabb temetkezési zónájából, a szakirodalomban „Gräberstraße”-ként ismert temetőből került elő. Mindebből arra következtethetünk, hogy a *legio XIII gemina* a Kr.u. 90-es években (valószínűleg 97 és 101 között) Pannoniában állomásozó egyik vexillatiója a carnuntumi legiotáborában állomásozott. A következő (4.) fejezetben a sírköveket síremlékfajták szerinti tárgyalom. A vizsgálható sírkövek között legnagyobb arányban, csaknem 85%-ban a sztélék vannak jelen (Carnuntumban ennél is nagyobb arányban, a város territóriumán azonban valamivel csekélyebb számban). A faragott sírépítményelemek (sarokkő, architráv, kazettás mennyezeti elem, stb.) együttesen nem egészen 6%-ot tesznek ki. Ugyanakkora az épített, falazott struktúrákba elhelyezett sírtitulusok aránya is. Az újabban halomsírok dromos-oldallapjaiként meghatározott kőemlékek aránya relatíve magas (4%). Felállítási körülményeikből adódóan (halomsírok) ezek főként a territóriumon fordulnak elő. A díszített szarkofágok száma ellenben rendkívül alacsony, mindössze 11 db ismert (1,5%). A síroltárokat 10 db képviseli (ezek mindegyike carnuntumi lelőhelyű), a medaillonokból pedig csupán egyetlen carnuntumi példány ismert.

A temetkezési formák és sírtípusok (5. fejezet) tárgyalását azért tartottam szükségesnek, mert az egyes síremlékek általában nem önmagukban álltak, hanem valamilyen tágabb, épített környezet részeként töltötték be szepulkrális funkciójukat. A síroltárokat például – mint azt a főleg Észak-Itáliából ismert párhuzamok mutatják – falazott sírkertek közepén álltak. De

megemlíthetnénk az aediculafalakat, vagy a halomsírok dromosainak oldalát díszítő, reliefdíszes oldallapokat is, amelyek önmagukban nehezen lennének értelmezhetők. A fejezeten belül a halomsírok, a falazott sírépítmények és a sírkertek tárgyalására tértem ki részletesebben. A síremlékek keltezési támpontjai című fejezetben (6. fejezet) sorra vettem az epigráfia, kőplasztika, valamint a csapattörténet és antik forrásadatok által nyújtott datálási támpontokat. A kőplasztikán belül leginkább a sírkövek császári portrékat mintázó arcképi ábrázolásai segítenek a pontosabb időkeretek meghatározásában. A korai sztélék között találkozunk Claudius császár ún. kasseli portrétípusára visszavezethető ábrázolással, de Nero Kr.u. 54 és 59 közé tehető frizuratípusa, illetve ennek hatása is felismerhető több carnuntumi sztélén.

Egyes viseleti elemek és ékszerek ugyancsak használható keltezési támpontot jelentenek. H. Ubl mutatta ki, hogy Caracalla uralkodása alatt a római hadseregben új viseleti reformot vezettek be, amelynek egyik eleme a korongfibulával összefogott katonai köpeny (*sagum*) általánossá tétele volt. Ez a középső Severus-kori katonai uniformis újítás hamar utat talált a civil szférában is, amit jól tükröz, hogy több ízben találkozunk vele mind Carnuntum mind Carnuntum territoriumának polgári személyek részére felállított sírkövein.

Áttérve a sírfeliratokra, az egyik legfontosabb keltezési támpontot a katonai csapattörténet ismert dátumai jelentették. Ezeket a csapattörténeti eseményeket jórészt antik forrásadatok támasztják alá. Ilyen, korabeli forrással adatolt eseménysor pl. a *legio XV Apollinaris* Kr.u. 62-ben keletre történt elvezénylése és részvétele a zsidó felkelés leverésében (Kr.u. 66 és 71 között), majd visszatérése Carnuntumba Kr.u. 71-ben. De ugyancsak korabeli auctoradat bizonyítja a keletre vezényelt *legio XV Apollinaris* Kr.u. 63-tól Carnuntumban helyettesítő *legio X gemina* visszavezénylését Kr.u. 68-ban Hispaniába.

A katonai csapatok kitüntető címei, mint pl. a *pia fidelis, civium Romanorum, Martia victrix* általában terminus postquem keltezést tesznek lehetővé, míg a csapatnevek mellett feltüntetett császári kitüntető melléknevek (pl. *Antoniniana, Severiana*) pontosabb, általában egy-két évtizedes időkereten belüli datálásra adnak módot.

További keltezési támpontot jelentenek a sírfeliraton szereplő császári gentiliciumok, a sírszövegezési sajátosságok (pl. a *filiatio* és a *tribus* kiírása), az epigráfiai formulák, a *cognomen* és bizonyos esetekben az *origo* kiírása. A *cognomen* keltező értékével kapcsolatban M. Mosser a pontosan keltezhető Rajna-vidéki legiós sírkövek alapján arra a következtetésre jutott, hogy Claudius uralkodásának kezdetétől (Kr.u. 41-től) besorozott legionáriusoknál már kivétel nélkül feljegyezték és feltüntették a *cognomen*, míg a korábban besorozottak megtartották a régi (*cognomen* nélküli) nevezési formát. Ennek megfelelően a *cognomen* nem viselő katonák sírköveit viszonylag pontosan tudjuk terminus antequem módon keltezni a szolgálati évük száma és a lehetséges legkésőbbi sorozási év (Kr.u. 40) összeadása révén.

Ritkán előforduló keltezési támpont, amikor a sírfeliraton szereplő személy kapcsolatba hozható korának ismert történelmi alakjaival, leginkább a császári ház valamelyik tagjával. Erre példa Hyacinthus személye, aki carnuntumi sírfelirata szerint Commodus feleségének, Crispina császárnének *cubicularius*aként szolgált.

A következő, 7. fejezetben végeztem el a vizsgált síremlékanyag túlnyomó többségét kitevő sztélék tipológizálását változatos formájuk, belső beosztásuk és díszítésük alapján. A tipológia során 4 fő típust különítettem el (1, félköríves záródású, 2, háromszögben záródó, 3, sarokakrotérionos záródású és 4, vízstintes záródású sztélék). Ezeket további típusokba, és altípusokba soroltam belső beosztásuk és szerkezetük alapján (összesen 43 típus). A carnuntumi lelőhelyű sztélék között a *legio XV Apollinaris* több mint 130 darabot kitevő, jó állapotban megmaradt és pontosan keltezhető példányai adták a tipológia gerincét (ennek az anyagcsoportnak a tipológiai rendszerezését Martin Mosserrel közösen végeztük el).

A városi territóriumról előkerült sztélék kapcsán némi problémát jelentett, hogy közülük viszonylag kevés maradt meg olyan állapotban, hogy formai, tipológiai besorolásukra lehetőség nyíljon. A tipológiai szempontból meghatározhatatlan sztélék magas száma abból fakad, hogy a territóriumon lelt sírköveket általában jelentősen átfaragva, késő római kőláda sírokba építtek be másodlagosan.

A sírsztélék átfogó tipológiai kiértékelését követi a teljes sírkőanyag lelőhelyek szerinti kiértékelése és elemzése. Elsőként a carnuntumi lelőhelyű sírköveket tárgyaltam (8. fejezet), majd a municipális territóriumról előkerülteket (9. fejezet).

A carnuntumi lelőhelyű sírköveket két csoport szerint vizsgáltam: 1. feliratos sírkövek, 2. felirat nélküli és töredékes sírkövek. A feliratos anyagban belül is célszerűnek látszott további, tematikus rendszerezést elvégezni. Így először a katonasághoz, majd a civil lakossághoz kapcsolódó feliratos síremlékeket vettem sorra, végül a bizonytalan besorolású felirattöredékekre tértem ki.

A katonaság sírköveinek részletes, csapatonkénti elemzéséből ezúttal a *legio X gemina* egyik sztélécsoportját emelném ki, amelynek több sztéléjét az egy-egyik jól ismert, de eddig nem kellő figyelemmel kiértékelt auctoradat alapján évre pontosan tudtam keltezni:

A *legio X gemina* Kr.u. 63 és 68 között állomásozott Carnuntumban helyettesítve a keleti hadjáratokra elvezényelt *legio XV Apolinaris*-t. Tacitus a Kr.u. 65-ös év eseményeinek tárgyalása során az alábbi, pannoniai vonatkozású hadkiegészítésről számolt be:

"Eodem anno dilectus per Galliam Narbonensem Africamque et Asiam habiti sunt suppleendis Illyrici legionibus, ex quibus aetate aut valetudine fessi sacramento solvebantur"

"Ugyanebben az évben Gallia Narbonensisben, Africában és Ásiában sorozást tartottak az illyricumi legiok kiegészítésére, amelyekből a kortól vagy betegségtől megfáradt katonákat esküjük alól felmentették".

Tac.ann. XVI,3

(Borzsák István fordítása)

A sokszor átfogóan Illyricum földrajzi elnevezéssel meghatározott, vagy ennek részeként kezelt Pannoniában a Kr.u. 65. évben csupán két legio állomásozott; a *legio XIII gemina* Poetovioban és a *legio X gemina* Carnuntumban. A nagyjából Kr.u. 45-től a 90-es évek végéig Poetovioban tartózkodó *legio XIII gemina* eddig előkerült sírkövein nem találkoztunk Gallia Narbonensisből, Africából, vagy Ásiából sorozott katonákkal, a poetovioi feliratokon csak itáliai illetve a noricum Celeiából származó elhunytak szerepelnek.

A Carnuntumban állomásozó *legio X gemina* Kr.u. 63 és 68 közötti carnuntumi síremlékanyagának azonban közel felét azok a sztélék teszik ki, amelyeket Gallia Narbonensisből sorozott katonáknak állítottak.

Ha részletesebben megvizsgáljuk a csapat carnuntumi sírköveit a katonák származási helyeinek szempontjából a következő eredményt kapjuk:

Összesen 14 sírkövön olvasható az elhunyt katona neve mellett származási helyének megjelölése. Közülük 8 Gallia Narbonensisből származott (57%), 4 katonát soroztak valamelyik hispaniai provinciából (29%) és csupán 2 származott Italiából (14%).

A narbonensisi sorozású katonák tehát feltűnően magas számban voltak jelen, a csapat elhunytjainak csaknem 60%-át ők teszik ki, míg az itáliaiak és a hispaniaiak együttes aránya is csak alig valamivel több mint 40%.

A fentiek alapján tehát bizonyos, hogy a *legio X gemina* legénységét jelentős létszámú csapatkiegészítés keretében Gallia Narbonensisből sorozott újoncokkal töltötték föl valamikor Claudius uralkodásának vége és a csapat carnuntumi tartózkodása közötti időszakban.

E sorozás (esetleg sorozások) idejének további pontosítására a narbonensisi katonák szolgálati éveinek számadatai alapján nyílik mód.

A *legio Carnuntum*ban elhunyt valamennyi(!) narbonensisi származású katonájánál rendkívül alacsony volt a szolgálati évek száma; zömmel 3 és 4, illetve egy esetben 5. Ez azt jelenti, hogy együttesen vizsgálva csak és kizárólag valamikor Kr.u. 58 tavasza és 66 nyara között sorozhatták be őket a legióba. Vagyis a Tacitus által közölt, pannoniai legiók kiegészítésére Kr.u. 65-ben elrendelt narbonensisi sorozás jól összekapcsolható a *legio X gemina* carnuntumi sztéléinek ezen csoportjával. Amennyiben ezt a bizonyítást elfogadjuk, akkor a sorozás ismert éve (Kr.u. 65) és a sírfeliraton feltüntetett szolgálati évek számát összeadva évre pontosan tudjuk keltezni az említett sztéléket.

A carnuntumi katonai sírkövek zömét sztélék alkotják. Az egyéb síremlékformák (pl. síroltár, *aedicula*, sírépítmény) hiányának, illetve gyéresebb előfordulásának okát leginkább abban látom, hogy ezek a síremlékfajták összetettebb voltak miatt egyrészt jóval költségesebbek lehettek másrészt díszítettségük, pompájuk miatt nem illettek bele a puritánabb, limesmenti katonai kőfaragás stílusába. A katonai síremlékekre Carnuntumban inkább az egyszerűség jellemző, csupán az 1. század legvégén, a 2. század elején tűnnek fel díszesebb ornamentikával ékesített sztélék.

A carnuntumi katonai sírkőplasztika sorából – amint már utaltunk rá – kilóg a *legio XIII gemina Martia victrix* néhány Kr.u. 1. század végére keltezhető sztéléje. A figurális, architektonikus és növényi motívumokkal gazdagon díszített sírkövek pontos Rajna-vidéki párhuzamai azt mutatják, hogy a legio magával hozta korábbi mogontiacumi állomáshelyéről a kőfaragó műhelyt (vagy csupán a kőfaragó mestereket).

A katonai sírfeliratok carnuntumi vizsgálata azt mutatta, hogy az elhunyt neve mellett viszonylag sok adatot tüntettek fel a Kr.u. 1. században. Rendszerint szerepel a származási hely, a *tribus*, a katonai rang és beosztás megjelölése. A *filiatio* és a *tribus* kiírása az 1. században gyakori, a század végétől azonban egyre ritkábban tüntették fel. A későbbi (2-3. századi) katonasírköveknél azonban már rendszerint csak a név, a csapattest megnevezése és a katonai beosztás szerepel a sírfeliratokon.

Összehasonlítva a carnuntumi katonasírkövekkel megállapítható, hogy a civil lakosság is zömmel sztéléket alkalmaz sírmegjelölésként, de ezek arányszáma a többi síremlékfajtaéhoz viszonyítva nem olyan magas, mint a katonai emlékműnél. Feltűnően magas viszont a sírtitulusok aránya, ami arra enged következtetni, hogy azok a síremlékformák, amelyeknek a sírtitulusok szerves részét képezték, vagyis a különféle formájú és méretű sírépítmények, falazott sírhelyek, sírkertek elterjedtek voltak a polgári lakosság körében, ellentétben a katonasírkövekkel, ahol csak elvétve mutathatók ki.

A civil sztéléknél ugyanazok a formai, beosztásbeli és díszítésbeli típusok jelentkeznek, mint a katonai sztéléknél, vagyis nem mutatható ki külön a polgári lakosság számára dolgozó kőfaragóműhely. A katonai sírkövekhez képest gyakoribb az elhunyt képi ábrázolása. Ezeken az ábrázolásokon az elhunyt római öltözékben szerepel.

A másik nagy egységnél, a carnuntumi municipális territóriumról előkerült sírköveknél a lelőhely mai neve szerinti alfabetikus sorrendben történt a kiértékelés. Az egyes településeknél a sírkövek ismertetését az adott terület főbb római kori lelőhelyeinek közlése egészíti ki. Annak érdekében, hogy az anyagcsoport célszerű topográfiai rendszerezése folytán a tematikus

értékelések se maradjanak el, külön fejezetet (10. fejezet) szenteltem ennek a témának (keltezés, feliratszövegezés, kőplasztika, katonasírkövek Carnuntum territoriumán).

Carnuntum tágabb térségében, miként a municipális territóriumon a Kr.u. 1. és 2. század első felében még főként a kelta őslakosság sírköveivel találkozunk. A legtöbb *boius* sírkő kidolgozása, képtípusai és motívumkincse jelentősen különbözik a vegyesebb etnikai összetételű Carnuntum síremlékeitől.

Az egyik legszembetűnőbb különbség, hogy a Carnuntumban és a Borostyánkőút többi városában gyakori díszítőmotívumok egy jelentős része nem került át a *boius* síremlékplasztikába, vagy csak elvétve fordul elő. Ilyen pl. a Medusa fő, a delfinábrázolás, a tengeri keveréklények ábrázolása, a feliratot övező növényi keretdísz és a koszorúábrázolás. Csak elvétve bukkan fel a carnuntumi síremlékplasztika leggyakoribb motívuma, a rozetta is. Ezeknek a motívumoknak – úgy tűnik – semmiféle szepulkrális jelentése nem volt a helyi kelták számára, így nem is alkalmazták őket síremlékeiken.

Gyakori képtípus ellenben az elhunyt figurális – legtöbbször egészalakos – megjelenítése (ülő, vagy álló beállításban), a kocsijelenet, az halotti áldozati jelenet, valamint, vadászat ábrázolása, amelyek viszont hiányoztak a carnuntumi sírkövek motívumkészletéből, vagy csak elszórtan jelentkeztek.

A Kr.u. 1-2. századi bennszülött sírkövek feliratai általában a figurális képmező alatt, gyakran keretelés nélküli felületen állnak.

A sírszöveg egyszerű, csak a lényeges információkat tüntették fel, úgy mint az elhunyt neve, életkora, az eltemetésre utaló epigráfiai formula, a feliratállító neve, elhunytal való rokonsági fokának megnevezése és a feliratállítás tényére utaló záróformula (általában a *posuit*).

Az elhunyttra vonatkozó epigráfiai sémák közül szinte minden esetben a *hic situs est* formula jelentkezett, csupán egyetlen esetben, egy leithaprodersdorfi sztélén fordult elő a *decessit* kifejezés.

A habilitációs dolgozat főbb eredményei, konklúzió:

1, a tárgyalt sírkövek zömét változatos keltezési támpontok bevonásával az eddigieknél jóval pontosabb időhatárok közé illesztettem. Kiemelném a *legio X gemina* Gallia Narbonensisből sorozott katonáinak sztéléit, amelyeket évre tudtam keltezni Tacitus egyik jól ismert, de eddig kellően figyelembe nem vett adata alapján.

2, a teljes sztéléanyagra a formai-beosztásbeli sajátosságok alapján átfogó tipológiai rendszert dolgoztam ki. Az altípusok többségét néhány évtizednyi pontossággal tudtam időhatárok közé illeszteni. A legkorábbi altípusok Claudius koriak, a legkésőbbiek a Kr.u. 3. századra keltezhetők. A tipológia elkészítése és a formai párhuzamoknak távolabbi térségek bevonásával elvégzett vizsgálata során több megfigyelést tettem:

-az 1. századi sztélétypusok kevés kivételtől eltekintve megfigyelhetők Észak-Itáliában, gyökereik tehát itt kereshetők.

-az oromzat és a feliratos mező között kiképzett, szerkezetileg önálló fő képmező csak a Kr.u. 1. század 90-es éveitől általános.

-a csupán profilált feliratos mezőből álló, díszítés nélküli sztélék egyaránt megfigyelhetők a korai sztéléanyagban és a 3. századi sírkövek között.

-a Rajna-vidékre jellemző egészalakos figurális sztélék csak elszórtan jelentkeztek Carnuntumban, ezzel szemben gyakoriak a város territoriumán, a bennszülött síremlékeken. Ebben természetesen nem Rajna-vidéki hatásokat kell látnunk, hanem inkább a kelta őslakosság önreprezentációs igényét.

-a keretsávokon alkalmazott különféle növényi indák az 1-2. század fordulójától váltak gyakoribbá.

-egyes sztélé típusok a *legio XIII gemina Martia victrix* Kr.u. 1. század végi carnuntumi állomásozásához kapcsolható sztéléinél figyelhetők csak meg. E típusok beosztásbeli, szerkezeti és motívumkincsbeli párhuzamai a Rajna-vidéken ismertek, innen hozta magával a legióval együtt vonuló kőfaragóműhely. A *legio XIII gemina* Kr.u. 101 körüli elvezénylése után ezek a sztélé típusok már nem figyelhetők meg Carnuntumban és a csapat Kr.u. 114/118 körüli visszatérését követően sem jelentkeztek már.

-a carnuntumi civil- és katonai sztélék motívumbeli és tipológiai egyezése arra mutat, hogy a két megrendelői kör számára azonos kőfaragóműhelyek dolgoztak, tehát nem indokolt külön katonai és külön polgári kőfaragóműhelyről beszélni.

-a segédcsoport katonáknak felállított csekély számú sírkőanyagon belül nem mutatható ki egyedi, csak az adott egységre jellemző sztélé típus. Valamennyi sztélé besorolható a carnuntumi sztélé típusok közé. Ebből a tényből – amellett, hogy az anyagcsoport alacsony darabszáma némi óvatosságra int – leginkább az a következtetés vonható le, hogy általában helyi, carnuntumi kőfaragóműhelyek készítették az idevezényelt auxiliáris egységek sírköveit is.

3, sikerült kimutatni, néhány teljesen azonosan kiképzett sztélé, sztélé sorozat alapján hogy előregyártott sírköveket is készítettek a kőfaragóműhelyek. Ugyanitt találtam bizonyítékot arra, hogy a sírkő plasztikai részét elkészítő kőfaragó és a feliratot kivéső *scriptor* két külön személy lehetett.

4, a carnuntumi territoriumon, bennszülött környezetben letelepedett idegen lakosság (pl. *veteranusok*) nem helyi kőfaragókat alkalmaztak, hanem Carnuntumból hívtak – gyakorlottabb kezű – mestereket.

5, a *veteranus* feliratok térbeli és időbeli vizsgálata alapján szervezett *veteranus* telepítésekkel nem számolhatunk a vizsgált területen.

6, a nagyobb sír építmények elemei inkább Carnuntum municipális territoriumán fordultak elő, vagyis a tehetősebb társadalmi rétegek, nem a városban, hanem vidéki birtokaikon élhettek és itt is temetkeztek.

7, Carnuntum kelta (*boius*) alaplakosságú hátszágában (a Lajta-hegység és a Fertő tó vidékén) a Kr.u. 1. és 2. század folyamán jóval gazdagabb és változatosabb a síremlékfaragás (mind formai, mind díszítményeit tekintve) mint Carnuntumban. Ez véleményem szerint azzal magyarázható, hogy a municipális territoriumon több eltérő kultúra élt egymás mellett, míg a legiótáborral rendelkező Carnuntum városa romanizációs központként ebből a szempontból homogénebb képet mutatott.

8, a bennszülött síremlékeken hiányzik, vagy csak elszórtan jelentkezik több olyan motívum, amely Carnuntumban és a Borostyánkőút többi városában gyakori és megszokott. Ilyen pl. a

Medusa fő, a delfinábrázolás, a tengeri keveréklények ábrázolása, a feliratot övező növényi keretdísz és a koszorúábrázolás. E motívumok sírszimbolikai jelentése valószínűleg ismeretlen volt a kelta boiusok számára, ezért nem alkalmazták őket síremlékeiken. Ellenben gyakori a kocsíábrázolás, a vadászat jelenet és az elhunyt fő képmezőben való ábrázolása, amelyekre Carnuntumból kevés példa akad.

9, a territóriumon lelt, aktív katonáknak felállított sírkövek alapján Bruck an der Leitha és Sommerein területén Kr.u. 1. századi katonai létesítményekkel (megfigyelőposzt, útállomás) kell számolnunk.

A szerzőnek a habilitációs értekezés szűkebb témakörében eddig megjelent publikációi:

- J. Beszédes, Depictions of an early portraittype of emperor Nero on some gravestones from Pannonia. *BudRég* 34 (2001) 17-28.
- J. Beszédes – M. Mosser, Die Grabsteine der Legio XV Apollinaris in Carnuntum. *CarnuntumJb* (2002) 9-98.
- J. Beszédes, Ein Beitrag zur genaueren Datierung einiger Grabsteine der Legio X gemina aus Carnuntum. *ActaArchHung* 55 (2004) 323-332.
- J. Beszédes, Vorschlag zur genaueren Datierung einiger Grabsteine der legio X gemina aus Carnuntum anhand einer literarischen Quelle. In: F. Humer - G. Kremer - E. Polhammer - A. Pülz (Hrsg.), Akten der 3. Österreichischen Römersteintagung 2.-3. Oktober 2014, Hainburg a.d. Donau (Wien 2016) 11-18.